

Mantelzorgbeleid

Afdeling Samenleving

oktober 2012

Inhoud

1. Samenvatting.....	3
2. Inleiding	4
3. Mantelzorg in het algemeen	5
3.2 Wat is mantelzorg?	5
3.3 Positie mantelzorger	5
3.4 Taken overheden	7
3.5 Maatschappelijke ontwikkelingen	8
4. Bestaande voorzieningen voor Diemense mantelzorgers.....	9
4.1 Informatie	9
4.2 Advies en begeleiding	9
4.3 Emotionele steun	9
4.4 Educatie	11
4.5 Praktische hulp	11
4.6 Respijtzorg	12
4.7 Financiële ondersteuning	12
4.8 Materiële ondersteuning	12
4.9 Uitgaven mantelzorgondersteuning 2012	13
5. Beleidskader mantelzorg	15
5.1 Wat werkt goed en wat kan beter?	15
5.1 Mantelzorg nieuwe stijl	17
5.2 Doelen en actiepunten	18
5.3 Financiële consequenties	21
6. Afkortingen	22
7. Literatuur	23

1. Samenvatting

De gemeente Diemen is op grond van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) verantwoordelijk voor mantelzorgers. Mantelzorgers verlenen langdurige, vaak intensieve en onbetaalde zorg voor een chronische zieke partner, een gehandicapt kind of een hulpbehoevende ouder, vriend of buur. Mantelzorgers ervaren hun hulp doorgaans als een vanzelfsprekendheid. Mantelzorgers nemen in aantal toe. De verwachting is dat er in Diemen zo'n 4.000 inwoners meer dan 8 uur per week en/of langer dan 3 maanden per jaar voor een ander zorgen.

Mantelzorgers kunnen door intensief zorg te verlenen overbelast en/of geïsoleerd raken. Het aantal overbelaste mantelzorgers in Diemen wordt geschat op 700 inwoners. Door bezuinigingen zal de druk op mantelzorgers toenemen. Reden voor een inventarisatie van de huidige vormen van mantelzorgondersteuning in Diemen en een antwoord op de vraag hoe de ondersteuning wordt ervaren en wat er beter kan. Hiertoe zijn gesprekken gevoerd met Markant, de Wmo-raad, de ouderenbonden, deelnemers aan het eerstelijns-overleg, het Diemer Ontmoetingscentrum, deelnemers aan de netwerkbijeenkomst zorgvrijwilligers en een adviseur in het kader van de landelijke project Goed voor Elkaar. Zij hebben gereageerd vanuit hun eigen ervaring, door raadpleging van hun achterban of vanuit hun professie op de aanwezige vormen van mantelzorgondersteuning.

Met de volgende beleidsdoelstellingen beoogt de gemeente een bijdrage te leveren aan het voorkomen van overbelasting:

- Vroegtijdig/preventief de verschillende vormen van ondersteuning bij mantelzorgers onder de aandacht brengen.
- Het inzetten op vroegtijdige signalering van overbelasting van mantelzorgers door training van de eerstelijns-hulp- en dienstverleners.
- Het realiseren van een aanbod van informele respijtzorg.
- Continue aandacht voor de positie van de mantelzorger op de beleidsterreinen wonen, welzijn en zorg.

Voor het uitvoeren van de acties die zijn gekoppeld aan deze doelstellingen is de expertise en het netwerk van Markant noodzakelijk. Voorgesteld wordt de subsidie aan Markant met ingang van 2013 structureel te verhogen met € 10.000,-.

2. Inleiding

Mantelzorgers verlenen langdurige, vaak intensieve zorg voor een chronisch zieke partner, een gehandicapt kind of een hulpbehoevende ouder, vriend of buur.

Mantelzorgers hebben een emotionele band met degene voor wie ze zorgen en ervaren hun zorg doorgaans als een vanzelfsprekendheid. Door mantelzorgers kunnen mensen met een zorgbehoefte of beperking langer thuis blijven wonen en meedoen aan de maatschappij. Daarnaast dragen mantelzorgers bij aan het betaalbaar houden van de Nederlandse zorg door de betaalde zorg gedeeltelijk te ontlasten.

Binnen de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) heeft de gemeente de taak gekregen om mantelzorgers te ondersteunen in het uitvoeren van hun zorgtaak en te voorkomen dat zij overbelast raken. In het meerjaren beleidplan Wmo 2012-2015 is daarom aangekondigd dat het mantelzorgbeleid nader zou worden uitgewerkt in 2012. In het meerjaren beleidplan is het belang van de preventieve functie binnen de Wmo beschreven. Door burgers en professionals goed te informeren en waar nodig te trainen, wordt het gebruik van duurdere voorzieningen voorkomen. Ook het signaleren in vroegtijdig stadium is van belang om erger te voorkomen.

Deze notitie gaat niet over zorgvrijwilligers. Zorgvrijwilligers onderscheiden zich van mantelzorgers doordat zij niet op voorhand een persoonlijke relatie hebben met degene voor wie ze zorgen. Zorgvrijwilligers verlenen hulp en zorg in georganiseerd verband (vrijwillige thuishulp, buddyzorg, vriendendiensten, georganiseerde burenhulp, vrijwilligersorganisaties). Op deze groep zorgverleners is het vrijwilligersbeleid (2009) van toepassing.

De notitie is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 3 is voor een globale verkenning van het onderwerp mantelzorg gebruik gemaakt van de vele publicaties over en onderzoeken naar mantelzorg die zijn gedaan op landelijk niveau. Wat houdt mantelzorg nu eigenlijk in? Hoeveel mensen hebben ermee te maken? En welke invloed hebben landelijke ontwikkelingen? In hoofdstuk 4 worden de huidige vormen van mantelzorgondersteuning voor Diemense inwoners in kaart gebracht.

Tenslotte wordt in hoofdstuk 5 gekeken hoe deze vormen van ondersteuning worden ervaren en wat er beter kan. Daartoe zijn gesprekken gevoerd met Markant, de Wmo-raad, de ouderenbonden, deelnemers aan het eerstelijns-overleg, het Diemer Ontmoetingscentrum, deelnemers aan de netwerkbijeenkomst zorgvrijwilligers en een adviseur in het kader van de landelijke project Goed voor Elkaar. Zij hebben gereageerd vanuit hun eigen ervaring, door raadpleging van hun achterban of vanuit hun professie op de aanwezige vormen van mantelzorgondersteuning. Op basis van de bevindingen is een gemeentelijk visie op mantelzorgondersteuning geformuleerd en worden er doelen en actiepunten voor de periode 2013-2016 gedaan.

3. Mantelzorg in het algemeen

3.2 Wat is mantelzorg?

Mantelzorg is: zorg die wordt gegeven aan een hulpbehoevende op basis van een emotionele en/of persoonlijke band.

Het gaat om:

- zorg die huisgenoten, familie, vrienden, kennissen, collega's en burens verlenen en die voortkomt uit onderlinge relaties; het gaat dus niet om hulp als gevolg van een beroep of georganiseerd vrijwilligerswerk;
- steun die mensen geven vanwege gezondheidsproblemen of beperkingen tot in een terminale fase;
- steun die varieert van huishoudelijke hulp, tot persoonlijke verzorging, tot begeleiding.

Dit lijkt een heldere definitie, maar een groot deel van de mantelzorgers voelt zichzelf geen mantelzorger. Vanwege de persoonlijke band ervaren zij de zorg die zij verlenen als vanzelfsprekend en zijn ze vanzelf in het 'vak' van mantelzorger gerold. Culturele achtergrond speelt hier ook een rol bij. Voor allochtone mantelzorgers is de vanzelfsprekendheid voor zorg van naasten, in vergelijking met Nederlandse waarden, meer dan gemiddeld.

3.3 Positie mantelzorger

Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft in 2010¹ de schatting gedaan dat er in Nederland al 3,5 miljoen mantelzorgers actief zijn. 2,6 miljoen van hen zorgen meer dan 8 uur per week en/of langer dan drie maanden per jaar voor een ander (20% van de volwassen bevolking). Voor de gemeente Diemen zou 20% van de volwassen bevolking neerkomen op ongeveer 4.000 inwoners die meer dan 8 uur per week en/of langer dan drie maanden per jaar voor een ander zorgen.

Dankzij mantelzorgers kunnen veel mensen zo lang mogelijk thuis blijven wonen en zorg in eigen kring ontvangen. Daarnaast dragen mantelzorgers bij aan het betaalbaar houden van de Nederlandse zorg door de betaalde zorg gedeeltelijk te ontlasten. Nu er steeds meer druk komt op mantelzorgers is het van belang inzicht te hebben in de achtergrond van de mantelzorgers, de aard van de problematiek en de behoefte aan ondersteuning.

¹ Bron: *Mantelzorg uit de doeken*, publicatie van het Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010
Mantelzorgbeleid gemeente Diemen 2012

Kenmerken van mantelzorgers zijn²:

Sekse	Man	36%
	Vrouw	64%
Leeftijd	18-34 jaar	2%
	35-64 jaar	46%
	65-74 jaar	21%
	75 jaar en ouder	30%

In 2010 berekende het Sociaal en Cultureel Planbureau dat 40% van de mantelzorgers hulp biedt aan een ouder of schoonouder (dat verklaart het hoge aantal 35-64 jarige mantelzorgers), 18% aan een partner, 11% aan een kind en 15% aan een ander familielid. Een op de zes geeft hulp aan vrienden, kennissen, buren of collega's.

Het verlenen van hulp kan op den duur leiden tot een zware (fysieke, psychische of tijd) belasting van de mantelzorger. In 2008 voelde ruim 450.000 mantelzorgers van 18 jaar of ouder in Nederland zich ernstig belast (3,5% van de volwassen bevolking). Voor Diemen zou 3,5% van de volwassen bevolking neerkomen op grofweg 700 inwoners.³ Uit onderzoek blijkt dat zij ervaren dat de zorg teveel op hun schouders komt te rusten, dat hun zelfstandigheid in de knel raakt en dat de zorgverlening ten koste gaat van hun gezondheid en conflicten oplevert op het werk of in de thuissituatie. Voor adequate ondersteuning om hulp en zorg te kunnen uitvoeren kunnen zij aankloppen bij de steunpunten mantelzorg. In Diemen heeft het steunpunt mantelzorg van Markant 133 mantelzorgers geregistreerd staan. Dit zijn mantelzorgers die een beroep doen (of hebben gedaan) op de ondersteuning van Markant. Uiteraard heeft een deel van de mantelzorgers geen behoefte aan ondersteuning. Dat deze groep niet in beeld is hoeft geen probleem te zijn, zolang ze weten waar ze terecht kunnen als de zorg zwaarder wordt en er wel een ondersteuningsbehoefte ontstaat.

² Bron: *Mantelzorg in beeld, resultaten tevredenheidsonderzoek en benchmark Wmo 2011*, publicatie van SBGO Benchmarking, 2011

³ Dit cijfer komt overeen met de uitkomsten van de gezondheidsmonitor 2010 uitgevoerd door de GGD Amsterdam. Op basis van die onderzoeksresultaten is 3% van de mantelzorgers in Diemen zwaar belast wat neer komt op ongeveer 750 inwoners.

3.4 Taken overheden

De bestuurlijke verantwoordelijkheid voor het ondersteunen van mantelzorgers ligt op basis van de Wmo bij de gemeenten. Er zijn 8 basisfuncties benoemd:

1. informatie
2. advies en begeleiding
3. emotionele steun
4. educatie
5. praktische hulp
6. respijtzorg
7. materiële ondersteuning
8. financiële ondersteuning

De gemeenten kunnen in hun functie van regisseur zelf kiezen hoe deze ondersteuning vorm krijgt. In hoofdstuk 3 meer over de Diemense vormgeving van deze basisfuncties. Op landelijk niveau is informatie, advies en materiële hulp (bijvoorbeeld een woningaanpassing of parkeeronthefing voor mantelzorgers) de vorm van ondersteuning die het meest wordt gebruikt. Ongeveer een derde van de mantelzorgers maakt gebruik van ondersteuning.⁴ Het lijkt erop dat mantelzorgers drempels ervaren om gebruik te maken van ondersteuning. Dit heeft onder andere te maken met de onbekendheid van de ondersteuningsmogelijkheden.

De gemeente is overigens niet het enige overheidsorgaan met taken op het terrein van mantelzorgondersteuning. Ook de rijksoverheid heeft daarin taken (regelgeving met betrekking tot de combinatie van arbeid en zorg, financiële ondersteuning mantelzorg, inrichting Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) in relatie tot mantelzorg).

Mantelzorgcompliment

Uit waardering voor mantelzorgers verstrekt de rijksoverheid het mantelzorgcompliment. Het mantelzorgcompliment bedraagt € 200,- en kan eenmaal per jaar worden verleend.

Mantelzorgers kunnen het compliment aanvragen bij de Sociale Verzekeringsbank (SVB) wanneer zij worden voorgedragen door degene voor wie zij zorgen. Een mantelzorgcompliment wordt alleen verstrekt wanneer de zorgvrager is geïndiceerd voor langdurige, extramurale AWBZ-zorg. Dat betekent dat de zorgvrager langdurig thuis zorg nodig heeft, bijvoorbeeld bij het wassen en aankleden. Als de mantelzorg niet zou worden verleend, moet een professionele zorgverlener deze hulp bieden. Uit de gesprekken met betrokkenen blijkt dat het mantelzorgcompliment veel vragen oproept. Het is onduidelijk wie ervoor in

⁴ Bron: 'Mantelzorg in beeld, resultaten tevredenheidsonderzoek en benchmark Wmo 2011'.

aanmerking komen en wat de voorwaarden zijn. De mantelzorgmakelaar van Markant kan helpen bij de aanvraag.

3.5 Maatschappelijke ontwikkelingen

Mensen met een chronische ziekte of beperking hebben te maken met verschillende wettelijke veranderingen. De decentralisatie AWBZ is er een van. Al deze veranderingen leiden tot een meer lokale aanpak: zorg vindt steeds vaker thuis plaats, met mensen uit het eigen sociale netwerk, met ondersteuning in de buurt, wijkgericht, met inzet van vrijwilligers. Bij de uitwerking van de decentralisatie moet er aandacht zijn voor de mantelzorgers, die de zorg wel vol moeten kunnen blijven houden. Een integrale benadering is nodig: oog hebben voor de invalshoek van de zorgvrager, mantelzorger, vrijwilliger en professional.

Het verdwijnen van zorgzwaartepakketten (ZZP) 1 t/m 4 heeft ook invloed op mantelzorgers. In een zorgzwaartepakket wordt beschreven welke zorg mensen nodig hebben wanneer zij door een langdurige ziekte, ouderdom of handicap niet meer zelfstandig kunnen wonen. Het zorgzwaartepakket bepaalt ook hoeveel geld een verblijfsinstelling krijgt voor de zorg aan de cliënt. Het Centrum Indicatiestelling Zorg (CIZ) geeft de indicatiebesluiten af en bepaalt welk zorgzwaartepakket daarbij hoort. In het lenteakkoord is opgenomen dat mensen die nu een indicatie krijgen voor beschermd wonen met 'gewone' begeleiding en intensieve begeleiding, vanaf 2013 geen indicatie voor wonen meer krijgen. Dat betekent dat zij langer thuis blijven wonen en thuis de benodigde zorg ontvangen maar daardoor wel een groter beroep moeten doen op hun eigen omgeving.

4. Bestaande voorzieningen voor Diemense mantelzorgers

De belangrijkste partner voor mantelzorgondersteuning in Diemen is Markant. Markant is het centrum voor mantelzorgers in Amsterdam en Diemen. Markant is ook het stedelijk expertisecentrum mantelzorgondersteuning Amsterdam voor professionals.

4.1 Informatie

Informatie kan zich direct op de individuele mantelzorger richten, maar heeft ook een algemene en indirecte functie. Informatie aan een breed publiek over mantelzorg en mantelzorgondersteuning draagt bij aan bewustwording over, (h)erkenning van mantelzorg en het belang van ondersteuning daarbij. De gemeente Diemen subsidieert Markant voor de informatievoorziening. De mantelzorgmakelaar van Markant houdt wekelijks spreekuur (met uitzondering van vakanties en ziekte) op het Centraal Servicepunt (CSP) / Wmo loket voor zwaar belaste mantelzorgers, legt huisbezoeken af, geeft voorlichting aan hulpverleners en vrijwilligersorganisaties en verzorgt een nieuwsbrief voor de 133 bij Markant geregistreerde mantelzorgers in Diemen. De mantelzorgmakelaar heeft een pro-actieve houding. Wanneer hulp- of dienstverleners vermoeden dat ergens een hulpvraag is op het gebied van mantelzorg kunnen zij de mantelzorgmakelaar vragen zelf contact op te nemen met de betreffende persoon. Dit werkt goed omdat overbelaste mantelzorgers het benaderen van Markant als nog een extra taak ervaren terwijl de behoefte aan ondersteuning wel bestaat.

Dit zijn mantelzorgers die een beroep doen (of hebben gedaan) op de ondersteuning van Markant.

4.2 Advies en begeleiding

Soms is informatie alleen niet voldoende en is het van belang te ondersteunen en begeleiden bij het vinden van de diverse mogelijkheden, het zetten van stappen naar instanties, het maken van keuzes. De mantelzorgmakelaar van Markant biedt individuele ondersteuning in de vorm van (een serie van) gesprekken en het behartigen van individuele belangen.

4.3 Emotionele steun

De behoefte van mantelzorgers gaat soms verder dan een luisterend oor. Zorg, ziekte en snel veranderende perspectieven vragen een specifieke ondersteuning, omdat de ermee gepaard gaande emoties het moeilijk maken om mantelzorg te verlenen zonder overbelast te raken. De functie 'emotionele' steun staat meestal niet los van de functies informatie, advies en begeleiding. Naast de mantelzorgmakelaar van Markant wordt emotionele steun voor Diemense mantelzorgers geboden door vrijwillige hulp vanuit kerken, ouderenbonden, vrijwilligersorganisaties, etc. Daarnaast hebben de onderstaande organisaties specifieke aandacht voor mantelzorgers.

Diemer Ontmoetingscentrum

Mantelzorgers die zorgen voor iemand met dementie kunnen overdag terecht in het Diemer Ontmoetingscentrum (DOC) van Cordaan. Het DOC biedt activiteiten voor beginnende

dementerende ouderen met het doel om de mensen zo lang mogelijk thuis te laten wonen.

Om de 6 weken wordt de mantelzorger uitgenodigd samen met de zorgvrager voor een gesprek over de thuissituatie en hoe het ondersteuningsprogramma van het DOC aansluit op de verwachtingen van de mantelzorger. Ook wordt er een psycho-sociaal plan voor de mantelzorger gemaakt. Deze wordt tijdens dit overleg bijgesteld en geëvalueerd.

Om de 4 weken heeft het DOC een contactgroep voor de mantelzorgers. Hierin worden onderwerpen besproken die de mantelzorger zelf aandragen. Ook is het mogelijk om individueel een gesprek aan te vragen met het DOC. Het DOC krijgt alleen geld voor de begeleiding voor de zorgvrager (op grond van de AWBZ). De ondersteuning aan de mantelzorger wordt niet vergoed.

Alzheimer café

Het Alzheimer café wordt eens per maand (uitgezonderd juli en augustus) georganiseerd in de Watergraafsmeer. Deelnemers komen uit Diemen, Ouder-Amstel en Amsterdam Oost (alle drie de gemeenten leveren door middel van subsidie een bijdrage). Tijdens deze avonden kunnen mensen met dementie, hun partners, familie, vrienden en hulpverleners terecht voor informatie en uitwisseling.

CLIP (Cliënten Informatiepunt)

Mantelzorgers die zorgen voor een partner met psychische problemen kunnen terecht voor informatie, vragen en advies bij het CLIP. Het CLIP maakt onderdeel uit van GGz instelling Arkin en ontvangt een structurele subsidie van de gemeente Diemen. Het is een cliënt gestuurd informatiecentrum dat wil zeggen dat het project voor meer dan de helft wordt aangestuurd en aangevoerd door mensen met ervaring als cliënt in de Geestelijke Gezondheidszorg.

Mantelzorgdiner

Het jaarlijkse mantelzorgdiner is ook een vorm van emotionele steun. Door het aanbieden van een diner geeft de gemeente een blijk van waardering aan haar mantelzorgers. Markant ontvangt een subsidie voor de organisatie en krijgt daarbij de hulp van vrijwilligers van WonenPlus en verzorgingstehuis de Diem. Mantelzorgers komen met elkaar in gesprek tijdens dit diner.

4.4 Educatie

Mantelzorgers kunnen gebaat zijn bij voorlichting en training. Dit gaat verder dan informatie en advies en wordt meestal groepsgewijs aangeboden, maar het kan ook individueel. Vaak is binnen de setting van educatie ook emotionele steun te vinden, omdat deelnemers ook lotgenoten zijn. De educatie kan zich richten op zorg en ziekte maar ook op de mantelzorgers zelf. Educatie wordt verzorgd door steunpunten mantelzorg, MEE, zorginstellingen (thuiszorg, (geestelijke) gezondheidszorg) en patiëntenverenigingen. Zo organiseert MEE in Amsterdam en omgeving de training 'Brusjes'. Een 'brus' is een broer of zus van een kind met een ziekte, beperking of handicap. MEE organiseert ook trainingen voor mantelzorgers die zorgen voor iemand met aangeboren hersenletsel. GGZ instellingen bieden vaak trainingen voor mantelzorgers van personen met psychische problemen, kortom voor elke specifieke doelgroep is een aanbod aanwezig (al dan niet tegen betaling).

De gemeente Diemen subsidieert Markant voor de organisatie van de training 'Zorg de Baas'. De cursus is voor alle 'soorten' mantelzorgers. Van belang voor deelname is dat de mantelzorgers naar zich zelf wil kijken en wil werken aan een verandering bij zichzelf om invloed uit te oefenen op de zorgsituatie. De deelnemers leren tijdens de cursus onder andere gevoelens en grenzen aan te geven, de balans te vinden tussen stress en ontspanning, kwaliteiten te benutten, hoe je hulp en steun vraagt en helder communiceert en hoe assertiviteit vergroot wordt. De cursus bestaat uit 5 dagdelen.

Daarnaast subsidieert de gemeente dit jaar de Vereniging Zorgintegratie Zuidoost-Diemen (ZiZo) voor de organisatie van de cursus 'dementie thuis'. Deze cursus is voor mantelzorgers die zorgen voor iemand waarbij sprake is van een lichte vorm van dementie. De cursus bestaat uit 7 themagebonden bijeenkomsten van 2 uur.

4.5 Praktische hulp

Praktische problemen rond verzorging of huishouding zijn voor veel mantelzorgers de eerste aanleiding om ondersteuning te zoeken. De praktische hulp is vaak gericht op de zorgvrager, maar betekent ook taakverlichting voor de mantelzorgers. Praktische hulp kan zowel worden verleend door professionals als vrijwilligers. Voorbeelden zijn:

- huishoudelijke hulp vanuit de Wmo;
- diensten zoals de klussendienst van WonenPlus en de maaltijdvoorziening vanuit de Wmo;
- vrijwillige hulp vanuit kerken, ouderenbonden, vrijwilligersorganisaties, etc.;
- ondersteuning in administratie en regeltaken door de mantelzorgmakelaar, ouderenadviseur, maatschappelijk werker.

4.6 Respijtzorg

Respijtzorg is vervangende zorg door een vrijwilliger, een professional of instelling voor de mantelzorg die er even tussenuit wil. Dat kan variëren van enkele uren, tot een dag, een weekend of vakantie. Professionele respijtzorg wordt gegeven door professionals, bijvoorbeeld dagopvang (zoals het DOC – Diemer Ontmoetingscentrum) of een logeerkamer. Voor deze vorm van hulp moet een aanvraag worden ingediend bij het Centrum Indicatiestelling Zorg (CIZ) voor een (gedeeltelijke) vergoeding van de kosten vanuit de AWBZ. Sommige zorgverzekeraars vergoeden ook (een deel van) de kosten, zowel vanuit de basisverzekering als de aanvullende verzekering. Informele respijtzorg wordt gegeven door (zorg)vrijwilligers. Op landelijk niveau is er 'handen in huis'. Handen in huis is een organisatie die meerdaagse opvang bij mensen thuis regelt. De meeste zorgverzekeraars vergoeden voor 'handen in huis' (een deel van) de kosten. De gemeente Diemen draagt niet bij aan een lokaal aanbod voor informele respijtzorg door bijvoorbeeld een (zorg)vrijwilligersorganisatie hiervoor te subsidiëren.

4.7 Financiële ondersteuning

Mantelzorgers met een laag inkomen kunnen financieel in de knel komen omdat mantelzorg verlenen niet alleen tijd en energie kost maar ook geld. De gemeente Diemen biedt deze vorm van ondersteuning met een mantelzorgvriendelijk beleid. In het gemeentelijk beleid wordt onder andere rekening gehouden met mantelzorgactiviteiten door bijvoorbeeld voor het aantal uren dat iemand mantelzorg verleent een tijdelijke ontheffing te geven van de sollicitatieplicht. Een mantelzorgvriendelijk beleid is ook het actief bijstaan van mantelzorgers in het benutten van andere vormen van financiële tegemoetkoming (het mantelzorgcompliment, de tegemoetkoming onderhoudskosten thuiswonende gehandicapte kinderen, etc.). De mantelzorgmakelaar van Markant biedt deze informatie tijdens haar spreekuur, maar ook andere organisaties binnen het centraal servicepunt in Diemen hebben deze kennis en ervaring (maatschappelijk werkers, Stichting MEE, sociaal raadvrouw, etc).

4.8 Materiële ondersteuning

Naast praktische en/of financiële steun kunnen mantelzorgers materiële hulp gebruiken, ook hier weer sterk afhankelijk van de situatie en behoeften (woningaanpassing, verpleging, parkeerpas, etc). De Wmo-consulenten van het team Wmo zijn de intermediairs voor informatie, advies en begeleiding bij de aanvraag van deze voorzieningen. Er kan op grond van de Wmo ook tijdelijk hulp bij het huishouden worden geboden om overbelaste mantelzorgers te ontlasten. Ook geven ze informatie over voorzieningen die elders moeten worden aangevraagd. Dit geldt bijvoorbeeld voor de uitleenmiddelen voor verpleging en verzorging die rechtstreeks bij de uitleenservice van de thuiszorg zijn aan te vragen.

Parkeerregeling

Zorgvragers woonachtig in het betaald parkeren gebied, vergunningengebied en de blauwe zone kunnen een ambulante parkeervergunning aanvragen voor hun mantelzorger. Hiervoor gelden onderstaande voorwaarden:

- de zorgvrager levert een kopie van een geldige CIZ-verklaring (Centrum indicatiestelling zorg) aan, waarin staat aangegeven dat hij of zij minimaal 4 uur per week langdurige zorg ontvangt;
- de mantelzorger woont niet in Diemen;
- de mantelzorger heeft een motorvoertuig.

Tijdelijke huisvesting ten behoeve van mantelzorg

De gemeente kan besluiten mantelzorgers en hulpbehoevenden de mogelijkheid geven (tijdelijk) bij elkaar te wonen. Een familielid kan in een bijgebouw gaan wonen, bijvoorbeeld in een omgebouwde schuur of tuinhuis. De zorgvrager kan ook tijdelijk bij de mantelzorger gaan inwonen. De gemeente Diemen wil het eenvoudiger maken voor inwoners om tijdelijke huisvesting te creëren ten behoeve van mantelzorg. In het buitengebied kan dit bijvoorbeeld resulteren in een extra woonunit op het erf en binnen de bebouwde kom tot de aanbouw van een extra kamer. Er is een voorstel in voorbereiding waarin het college wordt gevraagd deze mogelijkheid op te nemen in alle nieuw vast te stellen bestemmingsplannen. Hierin zal ook bepaald moeten worden wie in aanmerking komen en onder welke voorwaarden meegewerkt wordt. Het gaat om tijdelijke omgevingsvergunningen (voor zowel bouw als gebruik) die geldig zijn gedurende de periode dat er intensief gezorgd wordt. Een vergoeding vanuit de Wmo wordt alleen geboden wanneer de zorg echt niet anders te organiseren is.

4.9 Uitgaven mantelzorgondersteuning 2012

De gemeente subsidieert in 2012 onderstaande organisaties voor (onder andere) mantelzorgondersteuning.

lokale mantelzorgondersteuning door (Markant)*	€ 13.000,-
1 x cursus 'zorg de baas' (Markant)	€ 5.000,-
Mantelzorgdiner (Markant)	€ 4.000,-
Alzheimer café	€ 1.020,-
CLIP**	€ 11.810,-
2 x cursus 'dementie thuis' (ZiZo)***	€ 10.000,-
Totaal	€ 44.830,-

* Voor de lokale mantelzorgondersteuning heeft Markant voor 2011, 2012 en wederom voor 2013 een hogere subsidieaanvraag (€ 22.000,-) ingediend dan hetgeen de gemeente ervoor

begroot (€ 13.000,-) en verleend heeft. Het huidige subsidiebedrag wordt als te laag ervaren door Markant omdat het geen ruimte biedt voor vervanging wanneer de mantelzorgmakelaar afwezig is (ziekte, vakantie, deelname overlegvormen in Diemen, etc.) en er slechts om de week spreekuur kan worden gedraaid in Diemen.

**In de meerjarenbegroting van de gemeente staat voor het CLIP een bedrag van € 2.500,- gereserveerd. In 2012 is voor het eerst een beroep gedaan op de beschikbare middelen in het kader van de Openbare Geestelijke Gezondheidszorg (OGGZ) bij centrumgemeente Amsterdam. Daardoor kon het CLIP overeenkomstig hun aanvraag (€ 11.810,-) worden gesubsidieerd. Deze aanvulling betreft een incidentele subsidie. In het vierde kwartaal van 2012 zal worden bezien welke resultaten deze verhoging van de subsidie heeft opgeleverd en in hoeverre de OGGZ middelen in 2013 opnieuw voor het CLIP worden ingezet.

*** Voor de cursus 'dementie thuis' is in 2011 voor het eerst een incidentele subsidie verleend en wegens grote belangstelling herhaald in 2012 met opnieuw een incidentele subsidie, maar nu voor 2 cursussen. Dit betreft geen structurele uitgave.

5. Beleidskader mantelzorg

5.1 Wat werkt goed en wat kan beter?

In het vorige hoofdstuk zijn de verschillende vormen van mantelzorgondersteuning voor Diemense inwoners beschreven. Voor het formuleren van beleidsdoelstellingen is het van belang te weten welke vorm van ondersteuning goed werkt en wat er beter kan. Om een antwoord te krijgen op deze vraag zijn er gesprekken gevoerd met Markant, de Wmo-raad, de ouderenbonden, deelnemers aan het eerstelijnsoverleg, het Diemer Ontmoetingscentrum, deelnemers aan de netwerkbijeenkomst zorgvrijwilligers en een adviseur in het kader van de landelijke project Goed voor Elkaar. Zij hebben gereageerd vanuit hun eigen ervaring, door raadpleging van hun achterban of vanuit hun professie op de aanwezige vormen van mantelzorgondersteuning.

Begrip mantelzorg

Het begrip mantelzorg is een struikelblok voor de niet-professionals. Wanneer ben je een mantelzorger? En wanneer gaat 'gewoon' voor je naaste zorgen over in mantelzorg? Dit is een grijs gebied. Duidelijk is wel dat de behoefte aan ondersteuning toeneemt wanneer de zorg intensiever wordt en wanneer er sprake is van multiproblematiek (schulden, taalachterstand etc.). Een knelpunt is dat mensen dan lang niet altijd weten dat er bijvoorbeeld een steunpunt Mantelzorg in Diemen is. In het grijze gebied wanneer mensen zich nog niet met de term mantelzorger identificeren is het van belang de verschillende vormen van ondersteuning onder de aandacht te brengen. Preventief, zodat voorkomen kan worden dat mantelzorgers overbelast raken en dan pas op zoek gaan naar hulp.

Steunpunt mantelzorg Markant

Met voorlichting over de verschillende vormen van mantelzorgondersteuning kan ook de rol van de mantelzorgmakelaar op het steunpunt worden belicht. Uit de reacties van de ondervraagden blijkt dat inwoners soms met verkeerde verwachtingen naar het steunpunt toe gaan. De mantelzorgmakelaar levert geen 'handen aan het bed' maar helpt mantelzorgers op weg gebruik te maken van de mogelijkheden die er zijn.

De mantelzorgmakelaar beaamt dat de bekendheid van het steunpunt Mantelzorg beter kan. Zij ziet in Diemen met name mantelzorgers op leeftijd die voor hun partner zorgen. Zij geeft aan dat specifiek het bereiken van jonge mantelzorgers en allochtone mantelzorgers moeizaam gaat (zowel vanwege haar beperkte aantal uren als de kenmerken van deze groepen). Diemen is hierin overigens geen uitzondering. Dit is een landelijke trend. Voor allochtone mantelzorgers is de vanzelfsprekendheid voor zorg van naasten, in vergelijking met Nederlandse waarden, meer dan gemiddeld. Dat maakt het moeilijk (dreigende) overbelasting te erkennen en bespreekbaar te maken. Daarnaast kan er sprake zijn van onbekendheid met

het ondersteuningsaanbod, met name voor een kleine groep allochtone mantelzorgers die de Nederlandse taal slecht beheerst.

Lotgenotencontact en educatie

Voor kinderen geldt dat zij vaak niet als jonge mantelzorgers willen worden aangesproken. Uit recent onderzoek in opdracht van Expertisecentrum Mantelzorg blijkt dat zij niet willen dat hun leven, waarin het uitvoeren van zorgtaken een grote plek inneemt, geproblematiseerd wordt. Het liefste hebben zij om die reden geen contact met hulpverleners, maar hebben zij wel behoefte aan ontspanning en lotgenotencontact, en dat laatste bij voorkeur digitaal. En wanneer zij wel behoefte hebben aan ondersteuning door een professional is de pro-actieve aanpak van de mantelzorgmakelaar voorhanden.

De combinatie van lotgenotencontact en educatie in het DOC, voor mantelzorgers van mensen met dementie, wordt als zeer waardevol ervaren. Een organisatorisch knelpunt dat vanuit het DOC wordt genoemd is dat er alleen voor de zorgvragers een vergoeding komt vanuit de AWBZ en niet voor de mantelzorgers. De gemeente is hierover in gesprek geweest met het DOC en heeft aangegeven het DOC mee te zullen nemen in de decentralisatie AWBZ.⁵ Ondervraagden geven aan dat trainingen voor mantelzorgers handvaten geven de zorgtaken beter vol te houden. Zij wijzen erop dat een belangrijk effect van de trainingen is dat mantelzorgers leren hun grenzen aan te geven. Mantelzorgers kunnen door de zorg hun vrijheid kwijt raken. Een ander punt voor verbetering dat door het DOC wordt genoemd is een gemeentelijke bijdrage aan de verbetering van hun bekendheid.

Respijtzorg

Meerdere malen wordt door zowel mantelzorgers zelf, professionals en vrijwilligers gezegd dat mantelzorgers gebaat zijn bij de mogelijkheid om structureel een paar uur per week / maand te worden vrijgespeeld van hun zorgtaken. Mantelzorgers worden soms door de zorg aan een naaste zelf beperkt in een volwaardig 'meedoen' aan de maatschappij. De maatschappelijke participatie van mantelzorgers en hun zorgvragers is eenzijdig gericht op het 'zorgen'. Het risico wordt genoemd dat zowel mantelzorgers als zorgvragers geïsoleerd raken / vereenzamen. Vooral mantelzorgende partners zijn feitelijk 24 uur per dag gebonden. Vaak kunnen en durven zij hun zorgbehoevende partner niet alleen te laten. Respijtzorg kan voor hen een uitkomst zijn. Mantelzorgers van jonge kinderen zijn over het algemeen goed op de hoogte van de respijtmogelijkheden. Dit kan enerzijds te maken hebben met hun uitgebreide netwerk van professionele ondersteuningsorganisaties en anderzijds is de behoefte aan respijt bij deze

⁵ Met de decentralisatie van de extramurale begeleiding vanuit de AWBZ naar de Wmo zal dagbesteding vaker in de buurt worden georganiseerd, wijkgericht en met inzet van vrijwilligers. Het DOC is een voorbeeld van extramurale begeleiding en zal worden betrokken in de uitwerking van de decentralisatie.

groep groter. Dat er in de gemeente Diemen geen voorziening voor (informele) respijtzorg is, wordt als een gemis ervaren. Jaarlijks krijgt de mantelzorgmakelaar van Markant zo'n 6-7 verzoeken op haar spreekuur voor informele respijtzorg.

Aandacht voor de positie van de mantelzorger

In deze notitie is uitgegaan van de mantelzorger en zorgvrager in de thuissituatie. Meerdere malen wordt echter ook de benadering van mantelzorgers van zorgvragers die zijn opgenomen in een verzorgingstehuis genoemd. Deze mantelzorgers hebben het gevoel dat er onvoldoende naar hen wordt geluisterd en zij onvoldoende worden betrokken bij de zorg die nu grotendeels is overgenomen door professionals. Ook deze mantelzorgers kunnen voor nazorg terecht bij de mantelzorgmakelaar. En de gemeente zal in bestaande overleggen met zorginstellingen het belang van mantelzorgers op de kaart zetten. In deze overleggen zal ook het plaatsingsbeleid in verzorgingstehuizen punt van aandacht zijn. Het is voor mantelzorgers zeer belastend wanneer degene voor wie zij zorgen in een verzorgingstehuis buiten Diemen wordt opgenomen.

Mantelzorgers die vragen hebben over de zorg voor ongeneeslijk zieken zouden, meer dan nu het geval is, moeten worden gewezen op het netwerk palliatieve⁶ zorg Amsterdam-Diemen. Dit netwerk biedt de Hulplijn Palliatieve Zorg bemand door verpleegkundigen met veel ervaring in de palliatieve zorg. Zij kunnen vragen beantwoorden als: Hoe om te gaan met verdriet? Is er hulp van vrijwilligers mogelijk? Hoe organiseer je de mantelzorg? etc. Voor hulp van vrijwilligers in de thuissituatie kan er bijvoorbeeld een beroep worden gedaan op Vrijwillige Palliatieve Terminale Zorg (onderdeel van Markant). De ervaring is dat deze voorziening vaker onder de aandacht gebracht zou kunnen worden. De gemeente heeft hier geen directe invloed op maar zal door een mantelzorgvriendelijk beleid te voeren waar mogelijk aandacht vragen voor de positie van de mantelzorger.

5.1 Mantelzorg nieuwe stijl

Bij het formuleren van beleidsdoelstellingen voor mantelzorgondersteuning dient rekening te worden gehouden met ontwikkelen die gaande zijn in het welzijnswerk. Welzijn Nieuwe Stijl en de Kanteling zijn twee landelijke projecten die van invloed zijn. Eén van de peilers van Welzijn Nieuwe Stijl is dat in toenemende mate wordt uitgegaan van het zelfoplossend vermogen van mensen en hun omgeving. Er kan niet alleen naar de overheid worden gekeken als het gaat om het oplossen van de maatschappelijke problemen. Met de Kanteling wordt beoogd niet te denken in beperkingen en beschikbare voorzieningen maar in termen van samen met mensen

⁶ Palliatieve zorg is verpleging die uitsluitend erop gericht is het leven voor de patiënt draaglijk te houden en niet op genezing.

oplossingen bedenken. Kortom: de eigen inbreng van burgers en ondersteuning daarbij van de overheid, wordt meer in balans gebracht.

Dichterbij huis zijn de herijking van de cliëntondersteuningfuncties, de nieuwe klantbenadering die is opgesteld naar aanleiding van de drie transities (jeugdzorg, Wet Werken naar Vermogen en de decentralisatie van de functie extramurale begeleiding van AWBZ naar de Wmo) en de ontwikkeling van een integrale aanpak door een wijkteam van invloed. Met de herijking van de cliëntondersteuningsfuncties is beoogd om op weg naar de werkwijze voorzien in de Brede HOED meer afstemming te creëren in het aanbod. En er wordt hard gewerkt aan een integrale klantbenadering waarbij wordt gekeken naar de vraag achter de vraag, of hierbij afstemming met anderen nodig is, of de klant hier zelf de regie over kan voeren of dat de ondersteuning van een wijkteam nodig is. De behoefte aan mantelzorgondersteuning wordt hierin meegenomen.

Visie

Voor *mantelzorg nieuwe stijl* betekent dit dat de gemeente naast de traditionele ondersteuning ook kijkt naar andere manieren waarop mantelzorgers met praktische hulp hun zorgtaak langer en met meer plezier kunnen doen. De kracht van Diemen is haar dorpse en daarmee kleinschalige karakter. Om het mantelzorgbeleid een impuls te geven moet daar gebruik van worden gemaakt. Veel inwoners van Diemen zijn actief in één of meer van de diverse (zorg)vrijwilligersorganisaties. Ook zijn de lijnen tussen eerstelijnszorgorganisaties kort. Bestaande netwerken, waaronder die van de kerken, moeten worden benut en waar nodig worden versterkt. De decentralisatie AWBZ vraagt ook om een meer lokale aanpak: zorg vindt steeds vaker thuis plaats met mensen uit het eigen sociale netwerk, met ondersteuning in de buurt, wijkgericht met inzet van vrijwilligers. Deze ontwikkeling past in de trend dat het beroep op het zelfoplossend vermogen van mensen toeneemt. De consequentie hiervan is wel dat de belasting van mantelzorgers zal toenemen. Belangrijk is dat ze deze zorg wel vol kunnen houden. De lokale inzet zal vooral gericht moeten zijn op het voorkomen van overbelasting van mantelzorgers en het benaderen van specifieke groepen mantelzorgers en (ook potentiële) vrijwilligers.

5.2 Doelen en actiepunten

In hoofdstuk 3 is geïnventariseerd welke vormen van mantelzorgondersteuning er zijn in Diemen en hoe deze worden ervaren door de gebruikers. De input van Markant, de Wmo-raad, de ouderenbonden, deelnemers aan het eerstelijnsoverleg, het Diemer Ontmoetingscentrum, deelnemers aan de netwerkbijeenkomst zorgvrijwilligers en de Goed-Voor-Elkaar adviseur Noord-Holland heeft geleid tot onderstaande doelen en actiepunten.

Doelen 2013-2016

- Vroegtijdig/preventief de verschillende vormen van ondersteuning bij mantelzorgers onder de aandacht brengen.
- Het inzetten op vroegtijdige signalering van overbelasting van mantelzorgers door training van de eerstelijns hulp- en dienstverleners.
- Het realiseren van een aanbod van informele respijtzorg.
- Continue aandacht voor de positie van de mantelzorger op de beleidsterreinen wonen, welzijn en zorg.

In onderstaand schema worden de doelen vertaald naar concrete acties.

Wat?	Wie?	Wanneer?
<p>1. Het begrip mantelzorg en de verschillende vormen van mantelzorgondersteuning (ook de zeer specifieke vormen zoals de hulplijn palliatieve zorg) structureel onder de aandacht brengen in bijvoorbeeld de Diemen Info zodat mensen meer bekend raken met het onderwerp en de mogelijkheden.</p> <p>Resultaat: het aantal mantelzorgers dat zich tot het steunpunt Mantelzorg richt neemt toe in vergelijking met 2011 (37 mensen naar het spreekuur waarvan 15 intensief begeleid, 50 belafspraken en 30 emailcontacten). Nieuwe prestatieafspraken zullen in overleg met Markant worden opgesteld.</p>	<p>Gemeente Diemen</p>	<p>m.i.v. 2013 doorlopend</p>
<p>2. Het bestaande aanbod voor specifieke doelgroepen buiten de grenzen van de gemeente Diemen dichterbij brengen. Bijvoorbeeld door in samenwerking met MEE cursussen als 'brusjes' onder de aandacht te brengen. De wijze van communiceren moet daarbij worden afgestemd op de specifieke doelgroep (lokale media voor burenhulp, social media voor jongeren, via zelforganisaties voor allochtone mantelzorgers etc.).</p> <p>Resultaat: Het aantal deelnemers vanuit Diemen aan de cursussen neemt toe in vergelijking met 2011. Met MEE en andere organisaties wordt overlegd over de wijze van registreren m.b.t. aantallen Diemense deelnemers.</p>	<p>Gemeente Diemen ism MEE, Arkin, etc.</p>	<p>m.i.v. 2013 doorlopend</p>

<p>3. Mantelzorg meenemen als aandachtsgebied in trainingen voor het ‘gesprek’ die gepland staan in het kader van de Kanteling en de nieuwe werkwijze op weg naar de Brede HOED. Doel is vroegsignalering van overbelasting door mantelzorgers te betrekken bij het ‘gesprek’ en ook een eigen positie te geven in het gesprek en waar mogelijk partijen te mobiliseren (wie zijn potentiële helpers, kunnen de taken beter over verschillende leden van het netwerk worden verspreid? etc.).</p> <p>Resultaat: Cliëntondersteuners signaleren, informeren en motiveren na de training duidelijk meer mantelzorgers dan ervoor. Ook verspreiden ze actief informatie over Markant en ander mantelzorgaanbod onder hun cliënten. Resultierend in een toename van het aantal mantelzorgers dat geregistreerd staat bij Markant.</p>	<p>Gemeente Diemen</p>	<p>2013</p>
<p>4. De mantelzorgmakelaar van Markant in de toekomst een andere, meer aanjagende rol geven. Door het signaleren van (dreigende) overbelasting onderdeel te maken van het reguliere werk van betrokken partijen kan de mantelzorgmakelaar op termijn een andere taak krijgen. In een aanjagende rol kan de mantelzorgmakelaar andere professionals (zoals medewerkers van thuiszorgorganisaties en vrijwilligers die huisbezoeken doen) leren mantelzorg bespreekbaar te maken.</p> <p>Resultaat: De mantelzorgmakelaar wordt actief betrokken bij de trainingen voor het gesprek. Binnen de training is apart aandacht voor de positie van de mantelzorger en methoden die kunnen helpen bij de ondersteuning.</p>	<p>Gemeente Diemen, Markant</p>	<p>2014</p>
<p>5. Meer inwoners bekend maken met de mogelijkheden van respijtzorg, bijvoorbeeld door middel van de landelijke website www.respijtwijzer.nl maar ook door als gemeente goed inzicht te hebben in het lokale aanbod (ook zorgverzekeraars en patiëntenorganisaties leveren respijtzorg). Deze informatie zal worden verzameld en ingevoerd worden in de database van de www.respijtwijzer.nl. De gemeente kan een aanjagende rol vervullen door bijvoorbeeld de verbinding te zoeken met</p>	<p>Gemeente Diemen</p>	<p>m.i.v. 2013 doorlopend</p>

<p>zorgverzekeraar Achmea.</p> <p>Resultaat: De respijtwijzer is up to date met alle beschikbare informatie over respijtzorg in de gemeente Diemen.</p>		
<p>6. Het realiseren van een aanbod voor respijtzorg voor situaties waarin de AWBZ indicatie ontbreekt. Mogelijkheden zullen worden verkend naar laagdrempelige vormen van respijtvorzieningen en naar mogelijkheden om respijtzorg/dagbesteding te combineren met activiteiten in de wijk.</p> <p>Resultaat: In de periode 2012-2015 zijn twee nieuwe activiteiten gestart.</p>	<p>Gemeente Diemen, Stichting Welzijn Diemen, Markant</p>	<p>4^e kwartaal 2013</p>
<p>7. Een inventarisatie van de behoefte aan lotgenotencontact in de buurt. Indien de behoefte aanwezig is kan de gemeente een faciliterende rol spelen. Een mogelijke samenwerkingspartner is de Stichting Welzijn Diemen die activiteiten organiseert in de wijk.</p> <p>Resultaat: In 2014 wordt, indien de behoefte bestaat, een activiteit gestart die mantelzorgers bij elkaar brengt zoals een mantelzorgsalon of een vriendenkring.</p>	<p>Gemeente Diemen</p>	<p>2^e kwartaal 2014</p>

5.3 Financiële consequenties

Het uitvoeren van de meeste aanbevelingen kan zonder extra middelen, met uitzondering van actiepunten 4,6 en 7. De regie ligt bij de gemeente maar de expertise en het netwerk van Markant is noodzakelijk voor een goede uitvoering. Het huidige subsidiebedrag biedt geen ruimte voor extra inzet, sterker nog, met de huidige subsidie is er geen vervanging mogelijk wanneer de mantelzorgmakelaar afwezig is (ziekte, vakantie, deelname overlegvormen in Diemen, etc.). Voorgesteld wordt de subsidie aan Markant met ingang van 2013 structureel te verhogen met € 10.000,-. Dekking is aanwezig binnen de middelen die zijn gereserveerd voor de gevolgen van de pakketmaatregel AWBZ uit 2011. De lokale mantelzorgondersteuning van Markant is een vorm van ondersteunende en activerende begeleiding en behoeft structureel een financiële impuls om de gevraagde bijdrage aan het uitvoeren van de actiepunten te kunnen leveren.

6. Afkortingen

Wmo (Wet maatschappelijke ondersteuning)

AWBZ (Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten)

SVB (Sociale Verzekeringsbank)

ZZP (zorgzwaartepakketten)

CIZ (Centrum Indicatiestelling Zorg)

CSP (Centraal Servicepunt)

DOC (Diemer Ontmoetingscentrum)

CLIP (Cliënten Informatiepunt)

GGZ (Geestelijke Gezondheidszorg)

ZiZo (Vereniging Zorgintegratie Zuidoost-Diemen)

MEE (organisatie die ondersteuning geeft bij leven met een beperking)

OGGZ (Openbare Geestelijke Gezondheidszorg)

7. Literatuur

Beleidsbrief mantelzorg, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, maart 2012

Mantelzorg in beeld, resultaten tevredenheidsonderzoek en benchmark Wmo 2011, SGBO Benchmarking, november 2011

Onderzoek mantelzorgondersteuning, stand van zaken en aanknopingspunten voor versterking vanuit gemeenten en andere betrokken partijen, bureau HHM, november 2011.

Mantelzorg uit de doeken, sociaal cultureel planbureau, 2010

Krimp achter de voordeur, de toekomst van de mantelzorg voor ouderen, Movisie Kennis en advies voor maatschappelijke ontwikkeling, mei 2011

De toekomst van de mantelzorg, sociaal cultureel planbureau, oktober 2009